

פוליטיקה ערבית פלסטינית בעידן נתניהו: השוואה ועימות בין הפוליטיקה של עודה לפוליטיקה של עבאס

אמיר פאח'ורי

הפוליטיקה של עודה והפוליטיקה של עבאס

במסה זו אדון בפוליטיקה של הרשימה המשותפת ובפוליטיקה של הרשימה הערבית המאוחדת (שייקראו בהמשך, בקיצור, המשותפת ורע"ם) לאחר התפצלותן בבחירות לכנסת ה-24. את הפוליטיקה של הרשימה המשותפת בתקופה שבין הבחירות לכנסת ה-20 ובין הבחירות לכנסת ה-24 אכנה "הפוליטיקה של עודה", על שם חבר הכנסת איימן עודה שעמד בראש הרשימה המשותפת בגלגוליה השונים בתקופה זו. את הפוליטיקה של רע"ם בעת הבחירות לכנסת ה-24 אכנה "הפוליטיקה של עבאס", על שם חבר הכנסת מנצור עבאס ששימש יו"ר רע"ם מאז הבחירות לכנסת ה-21. ברי כי הפוליטיקה של עבאס ניזונה מהרפרטואר הפוליטי של מפלגתה, וזו של עודה ניזונה מרפרטואר קואליציית המפלגות שהוא עמד בראשן; אין בכינויים אלו כדי לומר ששני אלה הציעו או המציאו יש מאין את הפוליטיקות המיוחסות להם כאן. תחת זאת, טענתי היא שהם נשאו אותן באינטנסיביות לתוך הזירה והשיח הפוליטי, זיהו את עצמם איתן והפכו למזוהים עימן במרחב ובשיח הפוליטי המפלגתי הפנים-ערבי והכלל-ציבורי. וגם אם במקרה של עודה הפוליטיקה שלו לא חפפה לגמרי את הפוליטיקה של הרשימה המשותפת לאורך כל תקופת קיומה, הוא זה שהוביל אותה.

1. פוליטיקה מפוזיציה פלסטינית

הפוליטיקה של עודה מדגישה את התביעה לסיים את הכיבוש, ולצד זאת מציבה תביעות הקשורות למעמד החוקתי של האזרחים הערבים ולביטול יהדות המדינה כנתון חוקתי.

לפיכך היא נתפסת כמתנהלת באופן מובהק מתוך פוזיציה ערבית פלסטינית בתוך האזרחות הישראלית. לעומתה, הפוליטיקה של עבאס מדגישה פחות את התביעות הללו ולכן רבים רואים בה פוליטיקה ערבית ישראלית המתאפיינת בניתוק מההיסטוריה הלאומית הפלסטינית, בחוסר סולידריות עם העם הפלסטיני הנתון תחת עול הכיבוש הישראלי, ובהיעדר לעומתיות כלפי המשטר הישראלי. אולם למעשה אין זו פוליטיקה ערבית ישראלית, אלא וריאציה חדשה של פוליטיקה ערבית פלסטינית בתוך האזרחות הישראלית.¹ "אנחנו בני העם הערבי הפלסטיני שנשארו במולדתם ואזרחים בישראל", הצהיר עבאס בריאיון מקיף שערך עימו העיתונאי פיראס ח'טיב ברדיו א-נאס, והוא נוהג להצהיר כך כמעט בכל ראיונותיו בתקשורת הערבית. עבאס היה חלק מהמשותפת עד להתפצלותה של רע"ם ממנה לקראת הבחירות לכנסת ה-24, כך שלא סביר לתאר את הפוליטיקה שלו כערבית ישראלית. כזאת היא למשל, במידה רבה, הפוליטיקה הערבית הדרונית, השונה משמעותית מזו הערבית הפלסטינית. אולם החלוקה של השחקנים הפוליטיים לפלסטינים ולא-פלסטינים על בסיס הצהרתי מעולם לא הספיקה, בוודאי לא בעת הזאת, ולכן יש צורך לבחון את המשמעות הפוליטית המיוחסת לקטגוריה זו ובמיוחד להתנהגות הנגזרת ממנה.

2. פוליטיקה של מיעוט

הפוליטיקות של עודה ושל עבאס מייצגות קבוצה אזרחית התופסת עצמה כמיעוט ומתנהלת בהתאם. הפוליטיקה הפלסטינית, שבמסגרתה הן פועלות, אינה כפופה לחלוקה של הקו הירוק אלא רואה בישראל את הריבון האפקטיבי "כאן", בישראל גופא, ו"שם" – ב"שטחים", באופן שיוצר בפועל משטר אחד בין הים לנהר. התפיסה העצמית כמיעוט אינה נובעת מן ההפרדה בין "כאן" ל"שם" גיאוגרפית, כי אם מהפנמת האזרחות הישראלית ומהדמיון הפוליטי המתלווה לפתרון שתי המדינות. כלומר, שתי הפוליטיקות מתייחסות לאזרחות הישראלית כאל אתר סוציו-לגלי המקנה להן זכויות פוליטיות שעולות כדי "שוני מְשֻׁנָּה" בין הפלסטינים בתוך האזרחות הישראלית ובין הפלסטינים הנתונים תחת אותה ריבונות ישראלית אבל ללא אזרחות. חשובה לא פחות השפעתו של הדמיון הפוליטי הטרנספורמטיבי של שתי מדינות, המבוסס על עתיד שבו הפלסטינים נשארים מיעוט לאומי במדינה הלאומית ישראל: זה מחזק את תפיסת המיעוט שבבסיס הפוליטיקה הפלסטינית, וכתוצאה מכך גם בבסיס הפוליטיקות של עודה ושל עבאס.

1 אני בוחר בתיאור "פלסטינים בתוך האזרחות הישראלית" ולא ב"פלסטינים בישראל" כדי להימנע מהכרעה במחלוקת לגבי השאלה אם ישראל גופא היא יחידה אנליטית אפקטיבית לניתוח סוציו-פוליטי של מדינת ישראל, ומתוך כך לשאלה שמאמר זה עוסק בה. לדיון בנושא ראו יפתחאל 2010.

3. פוליטיקה של השפעה

יותר מכול, עודה ועבאס נוקטים פוליטיקות של השפעה. "לכד לא נוכל, ובלעדנו אי-אפשר" הפכה לסיסמה המזוהה ביותר עם הפוליטיקה של עודה (עודה 2018). באופן דומה, "ריאליות, השפעה ושמרנות" הייתה סיסמת הקמפיין של רע"ם בבחירות לכנסת ה-24 (ביין-לובוביץ' וזקן 2021). התפיסה הזאת מתבססת על התזה שחתיירה אפקטיבית להשגת יעדים פוליטיים צריכה להיעשות מתוך השפעה על המבנה הקואליציוני הממשלתי.² כדי להיטיב להבין את תזת ההשפעה אמקם אותה בהקשר של הגיון המשטר הישראלי, שבו אין הכרה פורמלית-חוקתית בלאומיות ישראלית אזרחית וטריטוריאלית, שאותה אכנה כאן "ישראליות חוקתית". לאומיות שבה הגוף האזרחי חופף לגוף הלאומי ולגבולות המדינה לא הוכרה מעולם באופן פורמלי וחוקתי בישראל, והיעדר הכרה כזאת אף מעוגן או מוצדק בהלכה מחייבת של בית המשפט העליון (ברנט 2009).³ לפי הטיעון המאפיין את הפוליטיקה הערבית הפלסטינית, היעדר הכרה בישראליות חוקתית מבנה באופן דטרמיניסטי אי-שוויון לאומי הואיל והאזרחים הפלסטינים מודרים אפריורי מגבולות הקהילה הפוליטית, שנקבעים על ידי הזהות החוקתית היהודית וקובעים גם את גבולות קבוצת השוויון.⁴ לנוכח ההיגיון הזה, הפוליטיקות של עודה ושל עבאס מבקשות להשתלב בתוך הכוח באמצעות כניסה לקהילה הפוליטית כדי לתקן את אי-השוויון הלאומי או למצער לצמצמו.⁵ ועם זאת, מדובר בתביעה לתיקון העיוות שנגרם מאי-הכרה בישראליות חוקתית, ולא מתלווה אליה תביעה כלפי המרכז הפוליטי לכונן ישראליות כזאת. ראוי להזכיר כאן כי הרצון להשפיע על הפוליטיקה הישראלית כלל אינו מאפיין חדש המייחד את הפוליטיקות של עודה ועבאס. כבר בממשלת רבין השנייה, ממשלת אוסלו, הפוליטיקה הפלסטינית – שמייצגיה אז היו חמישה חברי כנסת של חד"ש ומד"ע – הסכימה לשמש גוש חוסם לממשלת המיעוט של רבין.⁶ עודה אף נוהג בעקביות לשאוב לגיטימציה ציבורית ופנים-מפלגתית מאפיוזדה פוליטית זו (עודה 2018). נוסף על כך, הרצון להשפיע על הרוב היהודי הישראלי מאפיין היסטורית את המפלגה הקומוניסטית הישראלית ואת חד"ש.⁷ אך בניגוד לדעה הרווחת, אותו רצון הוא גם חלק ממשנתו של מייסד בל"ד –

2 לביקורת אופיינית על תזת ההשפעה ראו הרדל 2021.
 3 ההלכה נקבעה בע"א 630/70 טמרין נ' מדינת ישראל, פ"ד כו(1) 197 (1972) ואושררה בע"א 8573/08 אורנן נ' משרד הפנים (פורסם בנבו, 15.7.2008).
 4 טיעון זה נוסח היטב בעתירה שהגישה עמותת עדאלה לביטול חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי (בעיקר בסעיף 42 לעתירה). ראו עדאלה 2018.
 5 לעומת הפוליטיקה הערבית הדרוזית, שמחתה נגד חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי תחת הסיסמה "גם) אני ישראלי", הפוליטיקה הערבית הפלסטינית מחתה נגד "עקרונ הריקון" שבבסיסו. על עיקרון זה ראו מאמרו של המשפטן חסן ג'בארין (2005).
 6 סמוחה 2001; גרינברג 2007; גרליץ ועותמאן 2015.
 7 לעמדה אופיינית בעניין זה ראו מאמרו של איש מק"י עיסאם מחזול (محول 2013).

חה"כ לשעבר עזמי בשארה, שטען כי על האזרחים הערבים להיות "חלק פעיל בדמוקרטיה הישראלית" (שביט 2002). אולם הנכונות הרבה להשפיע באמצעות השתתפות במשחק הקואליציוני של הרכבת הממשלה היא מאפיין המייחד שתי פוליטיקות השפעה אלו. במקרה של עבאס, הנכונות לשתף פעולה עם מפלגות הימין כדי להשיג השפעה כזאת היא חידוש בכל הקשור לאפיקי ההשפעה האפשריים של הפוליטיקה הפלסטינית.

4. פוליטיקה פלסטינית בצל האביב הערבי

כשל מיקומם הזהותי והמרחבי, הערבים הפלסטינים בתוך האזרחות הישראלית היו תמיד "רגישים" מאוד לשינויים במרחב הערבי. נפילת הפאן-ערביות הנאצרית כתוצאה מהתבוסה במלחמת '67, האינתיפאדה הראשונה (סמוחה 2001, 239; גאנס 2008, 84), הסכמי השלום עם ירדן ומצרים (בשארה 1999, 177) – כל אלה היו אירועים מכוננים שקרו במרחב הערבי והאסלאמי הקרוב והשפיעו על אופני ההזדהות בקרב הערבים הפלסטינים ועל הפוליטיקה הנגזרת ממנה בתוך האזרחות הישראלית. תבוסתן של המדינות הערביות במלחמת '67 הביאה לנטישת הדמיון הפוליטי של דה-קולוניזציה של המולדת או בניין פרויקט פוליטי מודרני בהנהגת מצרים, ולהתכנסות לתוך השפה והדמיון של האזרחות הישראלית.⁸ באופן דומה, ההיפתחות של האזרחים הפלסטינים לעמים הערביים, שהתלוותה להסכמי השלום עם מצרים וירדן, העלתה את המודעות לגבי היתרונות שבאזרחות הישראלית ולחזיון המרכיב הישראלי בזהותם של האזרחים הפלסטינים (שם). מכאן שאי-אפשר להבין את הפוליטיקה הערבית הפלסטינית ברגע היסטורי נתון מבלי להסתכל על המתרחש במרחב הערבי והמוסלמי. בתקופה האחרונה נוספו לאירועים המכוננים במרחב זה גם תהפוכות ה"אביב הערבי", הפיצול בין "שלטון" חמאס בעזה ובין "שלטון" פת"ח בגדה המערבית ו"הסכמי אברהם" שנחתמו בין ישראל לאיחוד האמירויות ובחריין בשנת 2020.

התקוות שנתלו ב"אביב הערבי" התרסקו על רקע האלימות, המלחמות הפנימיות והקריסה הטוטלית של מדינות כמו לוב ובמיוחד סוריה. לכך הייתה השפעה חסרת תקדים על הפוליטיקה הפלסטינית, והיקפה טרם נאמד באופן מספק. במקום כבוד, שחרור ושגשוג חברתי וכלכלי ראו הפלסטינים על מרקעי הטלוויזיה וברשתות החברתיות מלחמות אזרחים, חורבן מבנים חברתיים ואף אובדן צלם אנוש בקרב אחיהם במרחב הערבי. המפגן הדמוקרטי מרומם הרוח שנחזה ככיוון תחריר המצרית התחלף במהרה במפגן דמים דאע"שיסטי, במיוחד בסוריה ובעיראק. כל אלה הביאו חלקים ניכרים מהציבור הפלסטיני להודות בינם לבין עצמם כי על אף מגרעותיה הרבות של ישראל, דברי זוועה כאלה לא יכולים לקרות בה. הכרה זו חלחלה גם לחלקים גדולים באליטות של ציבור זה ובהן האליטה הפוליטית,

גם אם לא באותה מהירות או באופן גלוי, והדבר התבטא באימוץ פוליטיקה פרגמטית יותר בתוך השדה הישראלי (חיזראן וח'לאילה 2019, 200). לכל אלה נוספה גם תחושת יתמות הדומה לזו שחוו הפלסטינים לאחר 67' (גאנס 2008). אז האיצה היתמות תהליך יציאה לעצמאות של ההתנגדות הפלסטינית (בשאררה 1993, 13), אך כיום היא פגשה פרויקט לאומי פלסטיני מסוכסך בתוך עצמו, מפוצל וחלש מתמיד. כל ההתפתחויות האלה סייעו להניע את הפוליטיקה הפלסטינית ממקומה שמחוץ לקהילה הפוליטית הישראלית ועוררו בה ביתר שאת את הרצון להיכנס אליה, רצון המאפיין את הפוליטיקות של עודה ושל עבאס.

5. תפקיד הסכמי אברהם ו"תודעת חמד"

בראיונות עימו לקראת הבחירות לכנסת ה-24 הרבה עודה להשתמש בבדיחה הערבית על "החייל חמד". וזו הבדיחה: כאשר נשאל החייל הערבי חמד מה יעשה כשיתקוף אותו חייל האויב הוא השיב למפקדו בלהט, "אשכב על הרצפה ואירה בו". ואם יתקפו אותך חיילי האויב בטנק, הוסיף המפקד ושאל, וחמד השיב בהססנות "אתחבא מאחורי אבן גדולה ואתקוף בחזרה". ואם, הקשה המפקד בשאלה שלישית, יצטרף לזירה גם מטוס תקיפה של האויב? השיב החייל חמד בעצבנות, "וכי אין חייל אחר בצבא הזה מלבד חמד?!". תכליתה של בדיחה זו היא לשקף את "תודעת חמד", שהיא תודעת הפלסטיני המרגיש שמדינות ערב נטשו אותו והוא נותר לעמוד לבדו במערכה חסרת סיכוי כמעט מול ישראל ולהזהיר מפניה. במידה רבה תודעת חמד היא התחזקות של מה שבשאררה קרא לו "תודעת עם לבדד ישכון", שהתפתחה בקרב האזרחים הפלסטינים בעקבות הסכמי אוסלו (בשאררה 1993, 19). אלא שהפעם הבדידות רבה ועמוקה יותר, שכן בעקבות הסכמי אברהם, שנתפסו כנטישת הפלסטינים על ידי חלקים ניכרים מהעולם הערבי, גברה תודעת חמד בקרב הפלסטינים בתוך האזרחות הישראלית, והתגברותה האיצה את הנטייה להעדיף זכויות אזרחיות הקשורות לשירותים אזרחיים על פני זכויות לאומיות הנוגעות לעניינים של מעמד וסכסוך לאומי.

6. התרחבות מעמד הביניים הפלסטיני

הפוליטיקות של עבאס ושל עודה הושפעו גם ממשתנים פנים-פלסטיניים, ובראשם התרחבותו של מעמד הביניים הערבי (חידר 2019) ועלייה ניכרת ברמת ההשכלה בעשור השני של המאה הנוכחית (זילברשץ 2018). לאלה הייתה השפעה מהותית על מטרותיהן של שתי הפוליטיקות:

האליטות התרבותיות והפוליטיות אשר מייצגות את מעמד הביניים הערבי אימצו כאמור שיח שעיקרו הסדרת מעמד הערבים כקולקטיב לאומי בעל אינטרסים לאומיים בתוך

המערך הפוליטי והתרבותי הישראלי ולא מחוצה לו. שיח זה הביא למהפך אסטרטגי: משאיפה לשקם את מעמדם ולשרוד במבנה הקיים, שנתפס כקבוע אחרי 1967, לתביעה לשינוי המבנה ולהשתתפות בעיצובו ובחלוקת המשאבים בו (חידר 2019).

מציאות זו וייצוגה, הזמינים בשדה ומנכיחים את הערבים כחלק מהחוויה הישראלית, פגשו את הצורך הפוליטי של המרכז-שמאל הישראלי – ולאחר מכן גם את זה של הימין – בשיתוף פעולה עם הפוליטיקה הערבית. תהליך זה בלט והתחזק מאוד בתקופת הקורונה, שבה ניכרה נוכחותם הבולטת של האזרחים הערבים במקצועות הרפואה. היוזמה האזרחית "האם ראית את האופק לאחרונה?" זיקקה את ההצטלבות בין מומנטים אלו לתוך הסיסמה "שותפים לגורל, שותפים לממשל"⁹. גם הקיפאון המדיני וירידת העניין הפלסטיני מסדר היום הפוליטי הישראלי הביאו לירידת קרנו של השיח הביטחוני בקרב הציבור היהודי הישראלי, ובעת הקורונה התרחב השיח הכלכלי, הבריאותי והחברתי. כל אלה הקלו על רבים בציבור היהודי לדמיין את האזרחים הערבים כחלק מהדמוס האזרחי,¹⁰ ותמורות אלו נקלטו היטב בפוליטיקה הפלסטינית וסייעו גם הן לעלייתה של פוליטיקת ההשפעה.

7. ליברליזם של קבוצות אינטרס במידות אתנוקרטיות

מאז תום עידן ההגמוניה של מפא"י וכישלון כור ההיתוך הלאומי החילוני, המערבי והאשכנזי, מקובל להבין את הפוליטיקה הישראלית כפוליטיקה של שבטים: מרובת תרבויות, ללא כל אתיקה או מדיניות רב-תרבותית, פוליטיקה שאי-השוויון החברתי גדל בה גם ובעיקר לנוכח אפליה מובנית, שיטתית ועקבית כלפי המיעוט הערבי פלסטיני.¹¹ "נאום השבטים" שנשא הנשיא ראובן ריבלין בשנת 2015 הפך באופן רשמי את פוליטיקת השבטים לסדר היום המדיני-חברתי החדש, אף שהמצב הזה התקיים בפועל הרבה לפני כן (רם 2017, 26).

לפי מנחם מאוטנר, על רקע השבטיות הזאת מתקיימת בישראל שיטת משטר העונה על ההגדרה של ליברליזם של קבוצות אינטרס (מאוטנר 2012, 578). שיטה זו מאופיינת

9 "שותפים לגורל, שותפים לממשל" היה גם שם הוועידה הראשונה מסוגה לשותפות פוליטית יהודית-ערבית שהתקיימה בתאריך 16.3.2021 ביוזמת עיתון הארץ, אתר החדשות בוקרא והיוזמה "האם ראית את האופק לאחרונה?".

10 סקר שערך מרכז אקורד בחודש פברואר 2020 הראה עלייה ניכרת בתמיכתו של הציבור היהודי הישראלי בהקמת קואליציה שנשענת על תמיכת הרשימה המשותפת מבחוץ או על כניסתה לקואליציה: "בשקלול העדפותיהם של אנשי מרכז ושמאל יחד, כשני שלישי – 66% – תמכו לפני הבחירות בקואליציה שנשענת על הרשימה המשותפת מבחוץ (מתוכם 46% תומכים ו-20% נוטים לתמוך; רק 22% מתנגדים ו-12% נוטים להתנגד)". לתוצאות המלאות של הסקר ראו מרכז אקורד 2020. לפרשנות הסקר ראו רפפורט 2020.

11 מאוטנר 2012, 565-568; 2020, 325-327; סמוחה 2017, 24; רם 2017, 24-25.

בשלושה מרכיבים עיקריים. ראשית, היא רואה את הפוליטיקה כתחרות של משחק סכום אפס, המשקפת את החברה האזרחית שבה מוגדרים האינטרסים של הקבוצות לפני כניסתן לזירה הפוליטית (שהשוק הוא המוסד המרכזי שלה). שנית, בשיטה זו קבוצות פוליטיות יכולות להגיע לכל היותר להסכמות חוזיות רדודות מהסוג הקיים בחוזי חליפין. כתוצאה מכך, המאפיין השלישי הוא שחווה החליפין בין הקבוצות המתחרות יוצר טוב נפרד לכל אחד מהצדדים, ולכן הוא גם מבוסס על פעולה פוליטית גלויה לקידום האינטרס העצמי (שם, 567-569). "אני מודע לזה שנתניהו מנסה לנצל אותי, אבל גם אני מנסה לנצל אותו. זה הדרי", אמר עבאס על יחסיו עם נתניהו (ליאל 2020). ניצול זה הוא ביטוי אופייני לחווה החליפין המבוסס על הסכמה רדודה לגבי טוב משותף פרטיקולרי.

הליברליזם של קבוצות האינטרס בנוסח הישראלי שלו הועצם עם התעצמות ההפרטה והמדיניות הניאו-ליברלית (מאוטנר 2012, 571; גוטוויין 2016). מפרספקטיבה כלכלית, דני גוטוויין תיאר את שלטון נתניהו כ"שלטון נאמנות" המבוסס על שלילת עקרון האוניברסליות (התיאורטי) העומד ביסוד המשטר הדמוקרטי (גוטוויין 2016). שלטון הנאמנות הוא אפוא תוצר נסיגתם של מדינת הרווחה ועקרון השוויון האזרחי, וכן תוצר עלייתם של שבטים או מגורים שיצרו יחדיו מצב שבו זכויותיו של האזרח אינן מוקנות לו מכוח אזרחותו אלא מתוקף שיוכו לקבוצות אתניות שיש להן עוצמה פוליטית והן נאמנות למשטר הימין. על רקע המצוקות החומריות והקיומיות הרבות והאקוטיות שהאוכלוסייה הערבית סובלת מהן, ובראשן הפשיעה המשתוללת בקרבה,¹² נוסחה זו מתקיימת ביתר שאת במקרה של ציבור האזרחים הפלסטינים. ראיה זריק עמד על הקשר המשולש הזה שבין נסיגת עקרון האזרחות, עלייה בפשיעה וההיגיון הניאו-ליברלי:

ניתן להבחין שישראל נסוגה מהאזרחות באופן הדרגתי כמה שנוגע לנו, האזרחים הפלסטינים, ונוטה להעביר ולמסור את מלאכת הניהול החלקי שלנו לכוחות חברתיים פנימיים, אשר יתבינו את עולמנו מבפנים. [...] הסיבות לגישה זו הן רבות, ויש בהן שילוב בין ההיגיון הגזעני הקולוניאלי לבין ההיגיון הניאו ליברלי השואף להפריט הכל. [...] כל הסימנים מצביעים על כך שארגוני הפשע נמצאים בדרכם לשחק תפקיד פוליטי וחברתי הולך וגדל – הן כגורם מפורר של החברה מבפנים, והן כגורם של שליטה אשר יכול להבטיח שקט פוליטי עבור המדינה (זריק 2021ב).

כך יוצא שבמקום לתבוע את זכותו הבסיסית והאזרחית לביטחון אישי, על האזרח הערבי להתכנס כשבט ולהתחרות עם שאר השבטים להגשמת יעדיו הפוליטיים, בעודו מתומרץ לדמיין את יעדיו ולנסחם כטוב נפרד ולגלות נאמנות לימין כדי להגדיל את סיכוייו בתחרות.

12 נושא הפשיעה בחברה הערבית נסקר בהרחבה בסדרת כתבות של סוהא עראף באתר שיחה מקומית בסוף שנת 2019 ובמהלך שנת 2020. ראו למשל עראף 2020.

8. שטעטל פלסטיני במידות אתנוקרטיות

ההיגיון האתנוקרטי הישראלי מעצב את המרחב ואת הזהות הפלסטינית כ"אזור שבור" שעשוי לשמש בסיס לפוליטיקה אתנו-לאומית מעצימה (יפתחאל 2010, 147). את האזור השבור אפשר לתאר כמרחב נפרד המתקיים מחוץ לזמן, למרחב ולכלכלה של המדינה הלאומית הישראלית הנשלטת על ידי הרוב היהודי, והנמצא בינה ובין השטחים הכבושים. ועם זאת, המרחב הנפרד הזה אינו ריבוני או אוטונומי, שכן ההיגיון האתנוקרטי מונע ממנו גם לנהל את עצמו (שם). אולם השילוב בין ההיגיון השבטי הניאו-ליברלי ובין ההיגיון האתנוקרטי יוצר לאוכלוסייה הפלסטינית מלכוד בדמות קיום לימינלי בתוך האזרחות הישראלית. הדבר מתבטא במבנה אילוצים והזדמנויות המתמרץ את הפוליטיקה הפלסטינית להימנע מתביעות מסוג "ביחד" או תביעות ליצירת "שלנו" דו-לאומי או על-לאומי (קרייני 2003), ובעיקר מתביעה לקיום שוויוני בתוך קהילת אזרחים (בשארה 1993). הוא גם מונע ממנה להקים תביעות מסוג "לחוד" – קיום נפרד וריבוני. מלכוד זה יוצר תודעה של "אזרחות גטו" אצל האזרח הערבי, המתבטאת בתביעות שמוגבלות למרחבים הפלסטיניים המצומצמים בתוך ישראל (יפתחאל 2010, 147). במקרה של עבאס אזרחות הגטו מוגבלת לענייני האזור השבור, וזה הופך ככל הנראה מנקודת מוצא זמינה שממנה אפשר לגבש פוליטיקה מעצימה לתחנה סופית, שתוקה ומסוגרת מבחירה; פוליטיקה של שטעטל בתוך האזרחות הישראלית ובגרסה פלסטינית.

אלא שהשבטיות של החרדים, הקבוצה הציונית-דתית והקבוצה החילונית – שלושת השבטים הנוספים, לפי נאומו של ריבלין – אינה דומה לשבטיות שבכסיס הפוליטיקה של עבאס. לשטעטליזציה של השבטים היהודיים האחרים בתוך האזרחות הישראלית מתלוות תביעות כלפי המרכז הפוליטי, ובמיוחד כלפי אופי המשטר והמדינה. לעומתם, השטעטל העבאסי מוגבל מבחינת הדמיון, השפה והמרחב לאזור השבור הערבי הפלסטיני, המדומיין גם כנקודת המוצא לאופק האזרחות וגם כנקודת הסיום שלו. זוהי אפוא אוטונומיה שמחליפה שוויון ולכן היא איננה באמת אוטונומיה (בשארה 1993, 18), שכן אוטונומיה אמיתית מעצימה ומבטיחה את קיומו של שוויון לפי הצרכים הקבוצתיים והתרבותיים.

9. פוליטיזציה של השמרנות

את הזהות והפוליטיקה הערבית הפלסטינית היה נהוג לתאר ולהבין בעיקר באמצעות חלוקות על בסיס מאפיינים שיוכיים לאזור גיאוגרפי, לדת או לעדה. חלוקה על הציר שבין שמרנים לליברלים נותרה זניחה עד לבחירות לכנסת ה-24. חודשים מספר לפני בחירות אלו התגלעה מחלוקת ציבורית עזה בתוך החברה הערבית הפלסטינית סביב החלטתה של אשת העסקים ג'וליה זהר, בעלת מותג הטחינה "אל-ארז", לתרום מכספה לעמותה אזרחית המסייעת ללהט"ב מהחברה הערבית. בעקבות זאת קראו המונים להחרים את המותג בטענה

כי החלטתה פוגעת קשות בערכי המסורת של החברה הערבית (חורי 2020ב; סלאימה 2021). תקופה קצרה לאחר מכן התגלעה מחלוקת סביב אותה סוגיה לאחר שחברי הכנסת מטעם חד"ש הצביעו נגד חוק המאפשר "טיפול המרה" להומוסקסואלים (חורי 2020ב). את המחלוקת הזאת אף הציגו מנהיגי רע"ם כאחת הסיבות העיקריות העומדות מאחורי ההחלטה להתפצל מהרשימה המשותפת. עוד קודם לכן, בשנת 2018, פוליטיזציה של אורחות חיים הייתה חלק מהבחירות הסוערות לעיריית נצרת, בשיח שהבחין בין הקבוצה הליברלית של "אוכלי הסושי" ובין "אוכלי האורז והבשר" השמרנים (פאח'ורי 2018). מופעים קודמים, אם כי פחות בולטים, של קו השבר המעמיק הזה אפשר גם לייחס לניסיון למנוע מזמר הראפ תאמר נפאר להופיע באום אל-פחם מטעמים שמרניים,¹³ ולפני כן להתנגדות מאותם טעמים לקיים מופעים של הלהקה הקומית "וטן עלא ותר" בשנת 2014 ולהקרנת הסרט לא פה, לא שם של הבמאית מייסלון חמוד בשנת 2016. גם את ההד הציבורי הרחב סביב פרשת טביעתו למוות של הרקדן אימן ספייה אפשר להבין כזקיפת ראש של הזרם הליברלי בתוך החברה הפלסטינית (פאח'ורי 2020). באופן דומה, אם כי חסר תקדים בפוליטיקה הארצית הפנים-פלסטינית, השמרנות הפכה בבחירות האחרונות לקריטריון לחלוקה פוליטית בין "הם", דהיינו "אוהבי הטחינה" בהקשר מחלוקת אל-ארז, ובין "אנחנו" – "שונאי הטחינה" (חורי 2020ב; קונרד 2021). הרשימה המשותפת לא אימצה את ההגדרה "לא שמרנית" שייעדה לה יריבתה רע"ם. היא בחרה להצניע את המחלוקת בטענה כי מדובר בעניינים שוליים שאינם מעניינים את החברה הערבית וכי "צריך להתמקד בעיקר" (خلينا بالمهم) (חורי 2020א), כפי שאף הדגישה סיסמת הקמפיין שלה.

הפוליטיזציה של השמרנות בקרב חלקים גדולים בתוך החברה הפלסטינית נעשתה בתגובה למה שנתפס כתהליכי ליברליזציה בקרב חלקים אחרים באותו ציבור, ובעיקר תהליכים של התעצמות כוחן ונוכחותן של הנשים הפלסטיניות בחברה באופן שמאיים על הפטריארכיה הערבית (منصور 2021). הליברליזציה נקשרת גם להשתררות הניאו-ליברליזם, שמתלווה אליו רפרטואר תרבותי המקדם את התפיסה שאורחות חיים "מערביים" מקפלים בתוכם בשורת שחרור אף שמשמעותם המיידית היא רק קידום רווחים כלכליים. את התמקדותה של רע"ם בסוגיה הלהט"בית יש לקרוא על רקע התחזקות מופעים ליברליים אלו, המעלה חשש שמא נפילת הסכר הלהט"בי תביא לקריסה מלאה של שאר הסכרים המבצרים את הפטריארכיה הערבית.

אם כן, הפוליטיזציה של השמרנות היא תופעה חדשה, בוודאי ברמת הפוליטיקה הפרלמנטרית הפלסטינית, אלא שתהליכי העומק שאפשרו ומאפשרים אותה רחשו מתחת לפני השטח זמן רב גם אם לא זכו להיות חלק מהשיח הלאומי הפנים-פלסטיני. את היעדר

13 פרשה זו הגיעה לפתחו של בית המשפט המחוזי בחיפה במסגרת עת"מ (חי') 47393-08-19 מחאג'נה ואח' נ' ראש עיריית אום אל פחם, ד"ר סמיר סובחי מחאמיד ואח' (2019).

הדיון בתהליכים אלו יש להבין על רקע הנטייה התרבותית והפוליטית בחברה הפלסטינית לרסן את הדיבור על שונות חברתית בתוך הקבוצה. זו נובעת בעיקר מחשש מוצדק ממדיניות ישראלית של הפרד ומשול, אבל גם מחשש להיכשל כקבוצה ביצירת נוסחאות תודעתיות וחברתיות מוצלחות – אתוסים – להתמודדות עם שונות כזאת, כלומר להיכשל בניסוח גרסה פלסטינית ילידית ולאומית לתודעת "מאוחדים בשונות". הנטייה התרבותית מולידה נטייה מחקרית, וכך יוצא שבשעה שחקר החברה היהודית-ישראלית נע מאז שנות השבעים אל העיסוק בתתי-קבוצות בתוכה, חקר החברה הפלסטינית נע בכיוון ההפוך, זה של ההאחדה. כך לדוגמה, בעוד מדעי החברה העוסקים ביהודים בישראל והשיח החברתי הפוליטי בישראל בכלל דנים בהרחבה בהיבטים של שוני ודמיון בין חרדים, חילונים, דתיים ומסורתיים (קטגוריה שזוכה לתשומת לב רבה לאחרונה), מקביליהם הפלסטיניים נרתעים מהעיסוק בחלוקות חברתיות כאלה בקרב החברה הפלסטינית. דא עקא, הנטיות האלה בתרבות, בפוליטיקה ובמחקר מונעות את התפתחותה של מסורת חברתית עדכנית הכוללת כלים תרבותיים להתמודדות עם שונות פנים-חברתית. הן גם תורמות לייצוג בינרי של המציאות, שיוצר בעצמו מציאות בינרית: או היעדר עיסוק בשונות בחברה בטענה שזהו עניין משני בחשיבותו, ויצירת מצג של דמיון פנים-חברתי כמעט מוחלט, או תיאור מוגזם של השונות הזאת המאפשר הפר-פוליטיזציה של מאפייניה החברתיים, כך שהמבדיל ברמה החברתית הופך למפריד ברמה הפוליטית ולכן גם למפלג ברמה הלאומית.

10. פוליטיקה רפובליקנית

לעומת הפוליטיקה של עבאס, הפוליטיקה של עודה מבוססת על שפה רפובליקנית המדגישה את הטוב המשותף שאינו לאומי. בכך היא מאתגרת את ההיגיון המוסדי השבטי והניאו-ליברלי. היא גם מעמידה כלפי המרכז הפוליטי תביעות המבוססות על השקפת עולם שלפיה יכולתו של האזרח הפלסטיני לממש את אזרחותו הישראלית קשורה לסוג המשטר בישראל גופא – משטר חד-לאומי הכופה את עצמו על מציאות דו-לאומית (כנבנישתי 2012, 279) – ולזה ש"מחויף" לה, משטר של קולוניאליזם מתנחל (שם, 248). לפי יואב פלד, האתניזציה של גבולות הקהילה הפוליטית בישראל יוצרת פוליטיקה שיש בה קו מפריד "בין פעילות פוליטית המכוונת לביסוס מעמדם האזרחי של הפלסטינים כנושאי זכויות ליברליות, לבין התערבות בהגדרת הטוב החברתי המשותף" (פלד 1993, 32). אבל במרכז המחשבה הרפובליקנית עומדת התפיסה של הטוב המשותף, המעורדת את קבוצות התרבות השונות בתוך המדינה הלאומית להשתמש במערכת הפוליטית לא כדי להתחרות על הגשמת טוב נפרד פרטיקולרי, אלא כדי להתדיין בסוגיה מהו הטוב המשותף ומהן הדרכים להגשמתו (מאוטנר 2020, 316-322).

בעוד ההיגיון המוסדי הישראלי מאפשר מחשבה ופרקטיקה של רפובליקה יהודית בלבד, כפי שהראה פלד (1993), הפוליטיקה של עודה מדגישה בעקביות את האינטרסים

המשותפים של שתי הקבוצות הלאומיות בניסיון לקדם רפובליקה דו-לאומית, או לפחות כזאת שמבוססת על הצורך להכיר באונטולוגיה קהילתית-לאומית. ובמילותיו, "מיגור האלימות הוא אינטרס של כולנו, ומאבק משותף הוא הדרך לבנות חברה משותפת" (עודה 2019). מאז כניסתו לפוליטיקה הארצית עודה גם מקדם משנה פוליטית שמציעה להקים מחנה דמוקרטי ככוח פוליטי חוץ-פרלמנטרי ודו-לאומי שביסודו הסכמה על ארבעה נושאים: סיום הכיבוש, חיזוק הרשויות הדמוקרטיות והמרחב הדמוקרטי, כינון שוויון מלא ומהותי, וצדק חברתי שיושג באמצעות התנגדות למדיניות הניאו-ליברלית.¹⁴ תנאים אלו כוללים תביעות המופנות במובהק כלפי המרכז הפוליטי, שכן הן קושרות בין התביעה לתיקון אופי המשטר – ה"פנימי" וה"חיצוני" – ובין התביעה לשוויון ולשיפור מצבו של האזרח הערבי. במידה רבה, זוהי פוליטיקה פרגמטית המאתגרת באופן חלקי בלבד את ההיגיון המוסדי הישראלי, והיא מבטאת בעיקר ניסיון לעקוף את המחלוקת לגבי מדינה יהודית כנתון חוקתי כדי למנף ולהרחיב הסכמות פוליטיות, או פוטנציאל של הסכמות כאלה, בין גורמים פוליטיים משני צידי המתרס הלאומי.

11. ישראל יזיחה מסוג שונה

בהכחנה שניסח כבר בשנות התשעים, ושהשתרשה מאז בתודעה הפוליטית הפלסטינית בתוך האזרחות הישראלית, טען עזמי בשארה כי ה"ישראל יזיחה" של האזרח הערבי יוצרת זהות מעוותת ופלגנית לנוכח היעדר זהות ישראלית (בשארה 1993; 1999). בשארה התכוון שבהיעדר ישראליות חוקתית, שהיא כאמור הכרה משפטית פורמלית בלאומיות ישראלית אזרחית וטריטוריאלית, הישראליות התרבותית – המתבטאת בהשתלבות בחוויה העברית הישראלית על כלל רבדיה – היא תופעה פסולה. במידה רבה, זוהי התרעה מפני פוליטיקה שמקדמת מעין יחד תרבותי שיביא להחלשת הזהות הפלסטינית ולהיטמעות חלקית ומעוותת בזהות ובחוויה העברית הישראלית. בהקשר זה, ובהתייחסות ביקורתית לפוליטיקה של עבאס, כתב זריק כי "ההפרדה איננה עוד דרישה של המדינה היהודית, אלא דרישה אותנטית של הציבור הערבי (חלק ממנו). אתם לבד ואנו לבד" (זריק 2021א). כך יוצא שבעידן נתניהו והפוליטיקה של עבאס, סכנת הישראל יזיחה טמונה דווקא בתוך התביעות הפלסטיניות מסוג "לחור", המוצדקות על בסיס מובחנות ונפרדות. כלומר, הסכנה העיקרית כבר אינה בדה-פלסטיניזציה ובהיטמעות חלקית, מעוותת ומפלגת בתרבות ובחוויה העברית, אלא בהתכנסות מרצון בגטו לפי החזון והחלוקה התרבותיים השבטיים, היוצרים שטעטל פלסטיני שמשמעויותיו ומידותיו מותאמות להיגיון האתנוקרטי של משטר עליונות יהודית. בהקשר רחב יותר, לא חלף זמן רב מאז ה"מפנה התרבותי" במחשבה

ובפוליטיקה הליברלית בטרם הובן כי ההכרה בשונותן התרבותית של קבוצות מיעוט יכולה להפוך עד מהרה לבסיס מתוחכם וסמוי לאפליה ולהדרה של אותן קבוצות, כביכול על בסיס "נפרד אבל לא שווה"¹⁵. במקרה של הפוליטיקה של עבאס, הנפרד השבטי, והלא שווה מבחינת היכולת להגדיר את הטוב המשותף ואת ההיגיון המשטרי, הופכים לתביעה פלסטינית ולא רק להיגיון מוסדי ישראלי.

12. במקום סיכום

הגורל של הפלסטינים בתוך האזרחות הישראלית הופרד מזה של הפלסטינים הנתונים לשליטה ישראלית אבל נמצאים מחוץ לאזרחות הישראלית. ההפרדה הזאת מקורה בחוויות הקיום השונות של כל אחת משתי הקבוצות האלה, וכן באימוץ הדמיון של פתרון שתי המדינות, שהפך את ההפרדה – שהתבטאה עד אז בחוויית היומיום – לחלק מהקונגיצייה הלאומית והעמיד המדומיין. הקבוצה הראשונה מדמיית את עצמה כמיעוט לאומי קבוע, קבוצה אזרחית במדינת לאומית ישראלית, ואילו הקבוצה השנייה מדמיית את עצמה בזיקה למסגרת של מדינה לאומית פלסטינית או של מרחב ריבוני כלשהו בתוך פלסטין המנדטורית. אלא שבפוליטיקה של עבאס בעידן נתניהו, גורלותיהן לא רק מופרדים אלא גם מנוגדים: התמעטות כוחה של הפוליטיקה הפלסטינית שמחוץ לאזרחות הישראלית מאפשרת את התעצמותה של חלק מהפוליטיקה הפלסטינית שבתוך האזרחות הישראלית. הפוליטיקה של עבאס נהנית מחולשתה של הפוליטיקה הלאומית הפלסטינית המדינתית, מכיוון שזו יוצרת בתוך האזרחות הישראלית תנאים סוציו-פוליטיים שמאפשרים לרבים מהרוב היהודי לדמיין אותה כחלק מהדמוס הישראלי, גם אם באופן שברירי, מוגבל ובלתי שוויוני. אותה חולשה גם מאפשרת לפוליטיקה של עבאס להצניע את העניין הפלסטיני ואף להתעלם ממנו כליל בשעה שהיא מפלסת את דרכה אל הכוח הטמון בהצטרפות לקהילה הפוליטית הישראלית. אם כן, חולשתה של הקבוצה הפלסטינית האחת מאפשרת כוח, פוטנציאלי לפחות, לקבוצה הפלסטינית האחרת.

אבל מציאות לאומית עגומה זו אינה מצב דטרמיניסטי אלא אפיזודה פוליטית, שסופה ייקבע לא רק לפי הביקורת עליה אלא גם לפי נהירותה ולפי ההתמודדות איתה. כדי להבינה יש להקשיב למי שבחרו בה וללמוד על החוויה הקיומית שהביאה אותם לבחירה זו, ולא לבטלה כתודעה של תבוסתנים, אינטרסנטים או תועים. לשם כך נדרשת גם מידה ניכרת של ביקורת עצמית. כך למשל, את עניין האלימות והפשעה בחברה הערבית תיארה ההנהגה הפלסטינית באופן עקבי וגורף כמצוקה חברתית אקוטית ואימננטית ממדרגה ראשונה, והכריזה שהפתרון טמון במשאבים מדיניים ובעיקר בהעמקת ההתערבות המשטרית.

הצגה זו של הבעיה והפתרון המתבקש לה יצרה אולי תנאים למצג של פיקוח נפש שדוחה חלק מהתביעות הלאומיות ואולי גם מבטל אותן, כדי לקחת חלק פעיל בשלטון הישראלי. אין בכך כדי לבקר את ייצוג המציאות במקרה הספציפי של האלימות והפשיעה, ובוודאי אין בכך כדי להצדיק את הפוליטיקה שייתכן שייצוג זה סייע בצמיחתה. הכוונה היא לחדר את אשר יש לחדרו בתוך התחביר הפוליטי הפלסטיני: איך משיגים כוח פוליטי בתוך האתר הסוציו-לגלי של האזרחות הישראלית ויוצרים תנאי קיום שיאפשרו לאמץ בעקביות פוליטיקה לאומית פלסטינית של כבוד ושוויון, שהרי ניסיון לאמץ פוליטיקה כזאת מתוך ההיגיון הקולוניאלי לא יאפשר מלכתחילה השגת כוח כזה, וייצור מעגל קסמים שעלול להמשיך ולהיות משתק. שאלה זו כופה את עצמה כעת על המנהיגות הפלסטינית. התשובה עליה, ככל הנראה, טמונה בשני מישורים שונים ואף מנוגדים זה לזה. האחד הוא פיתוח של פוליטיקה אינקרמנטלית שמטרתה קידום תהליך הדרגתי להשגת כוח. האחר הוא רדיקליזציה של הפוליטיקה הפלסטינית, זניחת הגישה המתוחמת בגבולות האזרחות הפלסטינית ובדמיון הטרנספורמטיבי של שתי מדינות, וניסוחה מחדש של הפוליטיקה הזאת במונחים פוליטיים קיומיים כלל-פלסטיניים.

13. אחרית דבר

בזמן שחלף משליחתו של המאמר לפרסום ועד לפרסומו פרצו מאורעות מאי 2021: אירועי שייח' ג'ראח, עצירת מתפללים פלסטינים מוסלמים אזרחי ישראל בדרכם להתפלל במסגד אל-אקצא, "מבצע שומר החומות" שהצבא הישראלי הוציא לפועל ברצועת עזה, ובעיקר אלימות קהילתית ואזרחית בחסות המדינה בהיקפים חסרי תקדים בין אזרחים יהודים לפלסטינים בתוך תחומי הקו הירוק. מוקדם מדי להציע הסבר למאורעות אלו, אבל אפשר כבר בשלב זה לומר כי הם הזכירו לנו שלצד פוליטיקת השטעטל של עבאס והפוליטיקה הרפובליקנית של עודה קיימת גם פוליטיקה פלסטינית "מולדתית". זו מתאפיינת בדמיון פוליטי המוחק את הקו הירוק כדי לבטא נוסחה פוליטית המבוססת על תפיסה עצמית שמהותה עם אחד מבחינת שמית והיסטורית, חוויה אחת מבחינת ההווה, מציאות החיים ותפיסת הגיון המשטר המופעל מלמעלה, וגורל אחד מבחינת העתיד המדומיין – בעיקר התפיסה של פתרון שמקדם מדינה אחת. כלומר, מדובר במישור השני מבין השניים החותמים את הפרק הקודם: רדיקליזציה של הפוליטיקה הפלסטינית על ידי זניחת הגישה שגבולותיה גבולות האזרחות הפלסטינית והדמיון הטרנספורמטיבי של שתי מדינות, לטובת ניסוחה מחדש של הפוליטיקה הזאת במונחים פוליטיים קיומיים כלל-פלסטיניים. שום מפלגה שפועלת ברחוב הפלסטיני בישראל אינה מקדמת, לפחות לא במפורש, נוסחה זו שמקורה מחוץ לפוליטיקה הפלסטינית הפרלמנטרית. אבל בשלב זה, אף שאי-אפשר לאמוד את היקפה, אפשר בהחלט לראות בה אפשרות שלישית נוספת שהתקיימה מאז ומעולם ברפרטואר הפוליטי הזמין לאזרח הפלסטיני וכעת היא מקודמת לחזיתו, לצד

הפוליטיקה של עבאס שהיא היפוכה הכמעט מוחלט ולצד הפוליטיקה של עודה, שמתוחמת לאתר הסוציו-לגלי של האזרחות הישראלית.

שלוש התודעות הפוליטיות הללו ימשיכו להיות זמינות לפלסטינים בעתיד הנראה לעין, ואת שלושתן אפשר למקם על שלושה צירים: תפיסת הגורל של הפלסטינים בתוך האזרחות הישראלית ומחוץ לה, סוג התביעה כלפי המרכז הפוליטי בכל הקשור לתביעות מסוג "ביחד" או "לחוד", ושיטת השגתה של עמדת כוח. הפוליטיקה של עבאס מקדמת תפיסה של גורלות מנוגדים (ואין תמה שכוחה ירד בתקופה זו שבה העניין הפלסטיני חזר לשיח הציבורי); זו של עודה מקדמת תפיסה של גורלות מופרדים, או לפחות מובחנים גם אם קשורים; והפוליטיקה המולדתית מקדמת תפיסה של גורלות משותפים. היחלשותם של הפלסטינים שמחוץ לאזרחות הישראלית מאפשרת לפוליטיקה של עבאס להתחזק, ואילו שתי הפוליטיקות האחרות, למרות ההבדלים ביניהן, יתחזקו יחד איתם. הפוליטיקה המולדתית אינה מקדמת תביעה של "ביחד" או "לחוד" כלפי המרכז הפוליטי, שכן היא מבקשת להחליפו; הפוליטיקה של עבאס תובעת "לחוד שטעטלי", כפי שכבר הוסבר בהרחבה; ואילו זו של עודה מקדמת יחד של טוב משותף שאינו מבטל לגמרי את ה"לחוד הלאומי". ברפרטואר הזה, שהפוליטיקה הישראלית הציונית עיצבה עד היום במידה רבה, יש דינמיקה כפולה: דינמיקה אנכית של עלייה או ירידה מהירה יחסית באטרקטיביות של כל אחת משלוש האפשרויות, ודינמיקה אופקית שמתבטאת במעבר של תומכים ביניהן. מבחינת הפלסטינים, עדיף שההכרעה לגבי האפשרויות הללו תנבע מהחלטה פנים-פלסטינית ולא תתגבש בתגובה לפוליטיקה שמבחוץ.

החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת חיפה

ביבליוגרפיה

- ביין-לובוביץ', ענת, ודני זקן, 2021. "הקמפיין של מנסור עבאס חושף את הסודות: ידענו שאנחנו עוברים בקלות", גלובס, 2.4.2021.
- בנבנישתי, מירון, 2012. חלום הצבר הלבן: אוטוביוגרפיה של התפכחות, ירושלים: כתר.
- ברנט, משה, 2009. עם ככל העמים: לקראת הקמתה של רפובליקה ישראלית, ירושלים: כרמל.
- בשארה, עזמי, 1993. "על שאלת המיעוט הפלסטיני בישראל", תיאוריה וביקורת 3, עמ' 7-20.
- _____, 1999. "הערבי הישראלי: עיונים בשיח פוליטי שסוע", עזמי בשארה (עורך), בין האני לאנחנו: הבניית זהויות וזהות ישראלית, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 169-191.
- גאנם, הוניידה, 2008. "מהו צבעו של הערבי? מבט ביקורתי על משחקי צבע", יהודה שנהב ויוסי יונה (עורכים), גזענות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 76-92.
- ג'בארין, חסן, 2005. "זכויות קולקטיביות ופיוס בכינון חוקה: המקרה הישראלי", גיליון עדאלה האלקטרוני 12 (אפריל), עמ' 1-8.

- גוטוויין, דני, 2016. "שלטון הנאמנות: התנחלויות ומיסוד ההיגיון האנטי-דמוקרטי של משטר ההפרטה הישראלי", תיאוריה וביקורת 47, עמ' 225-246.
- גרינברג, לב, 2007. שלום מדומיין, שיח מלחמה: כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 1992-2006, תל אביב: רסלינג.
- גרליץ, רון, ונדאל עותמאן, 2015. "כך בנו רבין ופרס את הברית עם חר"ש שהעלתה את השמאל לשלטון", שיחה מקומית, 25.2.2015.
- הרדל, רולא, 2021. "הרשימה המשותפת: בין מציאות, פוליטיקה ואשליית ההשפעה", מנבר 9. זילברשץ, יפה, 2018. "גידול במספר הסטודנטים מהמגזר הערבי", המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב, 25.1.2018.
- זריק, ראף, 2021א. "אפרטהייד, עכשיו גם בעזרת הפלסטינים", הארץ, 17.3.2021.
- , 2021ב. "התפקיד הפוליטי של ארגוני הפשיעה בחברה הערבית", שיחה מקומית, 7.3.2021.
- חורי, ג'קי, 2020א. "ברשימה המשותפת מנסים להסתיר את המחלוקת על היחס ללהט"ב, בחוסר הצלחה", הארץ, 28.7.2020.
- , 2020ב. "טחינת אל ארו היא רק השליח", הארץ, 11.7.2020.
- חידר, עיזו, 2019. "צמיחתו וגידושו של מעמד הביניים הערבי בישראל", מנבר 8.
- ח'זוראן, יוסרי, ומוחמד ח'לאילה, 2019. נטושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל האביב הערבי, תל אביב: מרכז משה דיין.
- יפתחאל, אורן, 2010. "הפלסטינים בישראל, 'יחסי רוב-מיעוט' והמצב הקולוניאלי", מדינה וחברה 17(1), עמ' 141-158.
- ליאל, דפנה, 2020. "החבר החדש של נתניהו מהרשימה המשותפת: נתניהו מנסה לנצל אותי, אבל גם אני מנסה לנצל אותו", N12, 17.11.2020.
- מאוטר, מנחם, 2012. "משבר הרפובליקניות בישראל", משפט ואדם: משפט ועסקים יד, עמ' 559-594.
- , 2020. הליברליזם בישראל: תולדותיו, בעיותיו, עתידותיו, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב. מרכז אקורד – פסיכולוגיה חברתית לשינוי חברתי, 2020. "שותפות פוליטית יהודית-ערבית: מהי תמיכת הציבור היהודי בישראל בשותפות זו?", 14.3.2020 (מקוון).
- סלאימה, סמאח, 2021. "המשותפת לא זיהתה את היריב האמיתי, ונחלה תבוסה קשה", שיחה מקומית, 25.3.2021.
- סמוחה, סמי, 2001. "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", אפרים יער וזאב שביט (עורכים), מגמות בחברה הישראלית א, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 231-364.
- , 2017. "ישראליות משותפת מתוחמת", אלכס מיניץ (עורך), ישראליות משותפת: אסופת מאמרים, הרצליה: הבינתחומי הרצליה, עמ' 21-26.
- עדאלה, 2018. "ההנהגה הערבית הגישה עתירה לבג"ץ נגד חוק יסוד הלאום". 6.8.2018 (מקוון). עודה, איימן, 2018. "לקראת הקמת מחנה דמוקרטי להעלאת האפקטיביות וההשפעה שלנו לטובת ענייננו", אמיר פאח'ורי (עורך), בריתות בהישג יד: המקרה של המיעוט הערבי פלסטיני בישראל, עמ' 35-38.

- , 2019. "מיגור האלימות הוא אינטרס ערבי-יהודי משותף", *הארץ*, 6.10.2019.
- עראף, סוהא, 2020. "המאבק בארגוני הפשיעה מתחיל בהתגברות על הפחד", *שיחה מקומית*, 26.1.2020.
- פאח'ורי, אמיר, 2018. "בבחירות כנצרת, 'המזרחים' ניצחו את 'האשכנזים'", *שיחה מקומית*, 1.11.2018.
- , 2020. "האנדרטה הראויה ביותר לאיימן ספייה היא חיזוק הליברליות הערבית", *שיחה מקומית*, 31.5.2020.
- פלד, יואב, 1993. "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל", *תיאוריה וביקורת* 3, עמ' 21-37.
- קונרד, עידו, 2021. "זכויות להט"ב הפכו לנייד לקמוס בחברה הפלסטינית", *שיחה מקומית*, 18.3.2021.
- קרייני, מיכאל, 2003. "על ה'שלנו': רב-תרבותיות בהקשר הערבי-יהודי", *עיוני משפט* כז, עמ' 79-91.
- רם, אורי, 2017. "סוציולוגיה בימי נתניהו: מגמות ביקורתיות בסוציולוגיה הישראלית בתחילת המאה ה-21", *מגמות* נא(2), עמ' 13-68.
- רפפורט, מירון, 2020. "רוב מוחלט מבוחרי כחול לבן מבינים: בלי הערבים אין דמוקרטיה", *שיחה מקומית*, 25.3.2020.
- שביט, ארי, 2002. "האזרה עזמי", *הארץ*, 25.11.2002.
- תותרייג'ובראן, מנאל, בדפוס. "האופציה הנשכחת ברב-תרבותיות הישראלית: יצירתם של מרחבים משותפים" [בתוך קובץ מאמרים לכבוד פרופ' מנחם מאוטנר], אוניברסיטת תל אביב.
- بشارة، عزمي، 2000. *العرب في إسرائيل: رواية من الداخل*, بيروت: مركز الدراسات الوحدة العربية [בשארה, עזמי, 2000. *הערבים בישראל: מבט מבפנים*, ביירות: מרכז מחקרים האיחוד הערבי].
- عودة، أيمن، 2020. "هذه البداية...", *الإتحاد*, 12 حزيران 2020 [עודה, איימן, 2020. "זאת ההתחלה..."], *אל-איתחאד*, 12 ביוני].
- , 2020. "الثقة بالانتماء القومي أرسخ مداخلنا للشراكة العربية اليهودية", *الإتحاد*, 19 حزيران 2020 [2020. "הביטחון בשייכות הלאומית הוא כניסתנו האיתנה ביותר לשותפות ערבית-יהודית", *אל-איתחאד*, 19.6.2020].
- , 2020. "نحو منهجية مثابرة لشراكة يهودية عربية مؤثرة", *الإتحاد*, 7 تموز 2020 [2020. "לקראת מתודולוגיה מתמידה לשותפות יהודית-ערבית משפיעה", *אל-איתחאד*, 7.7.2020].
- مخول، عصام، 2013. "أزمة الفكر والممارسة الصهيونية: بين 'اليسار الصهيوني' واليسار المناهض للصهيونية", *قضايا إسرائيلية*, ص 35-45 [مخول, عيسام, 2013. "משבר המחשבה והפרקטיקה הציונית: בין 'השמאל הציוני' והשמאל המתנגד לציונות, סוגיות ישראליות, עמ' 35-45].
- منصور، رامي، 2021. "المجتمع المحافظ وصعود النساء ودور التجمع", *عرب* 48, 1 نيسان 2021 [منصور, ראמי, 2021. "החברה השמרנית" ועליית הנשים ותפקידה של כל"ר", *ערב* 48, 1.4.2021].